

Олена Теслюк

головний судовий експерт відділу технічної експертизи документів,
психологічних, почеркознавчих та лінгвістичних досліджень,
Науково-дослідний центр незалежних судових експертиз
Міністерства юстиції України
<https://orcid.org/0009-0005-8613-3334>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ЗНАЧЕННЯ АНАЛІЗУ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНОСТІ РОЗМОВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЩОДО ВИГОДИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНИХ ЕКСПЕРТИЗ

У статті розглядаються теоретичні засади та практичне значення аналізу взаємопов'язаності розмов у контексті досліджень під час проведення лінгвістичних семантико-текстуальних експертиз у справах щодо неправомірної вигоди. Акцентовано на особливостях розмов цієї тематики як об'єктів дослідження зі значним обсягом імпліцитної (прихованої, неявної) інформації, що потребує встановлення. Робота містить опис основних ознак взаємопов'язаності розмов, висловлювань у розмовах, на які експерт може здійснювати опору за об'єднання серії розмов у єдиний дискурс для подальшого дослідження. Також у роботі наведено приклади встановлення об'єктивного змісту фрагментів діалогів шляхом аналізу їх як частини цілого. Зазначається, що описаний підхід є ефективним не лише в контексті аналізу з метою виявлення пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди, а й у розв'язанні інших завдань лінгвістичної експертизи, де об'єктами досліджень є розмови, які можна розглядати в сукупності.

Ключові слова: лінгвістична семантико-текстуальна експертиза, вигода, неправомірна вигода, розмова, взаємопов'язаність, дискурс, імпліцитна інформація, контекст.

Постановка проблеми. Важливість викоринення корупції в Україні сьогодні важко переоцінити, це одне з пріоритетних завдань нашого суспільства загалом і тих органів, які уповноважені на боротьбу із цим видом злочинів. Лінгвістична семантико-текстуальна експертиза все частіше призначається саме в таких провадженнях. Незважаючи на великі технічні можливості аудіо- і відеофіксації корупційних дій та мовленнєвої діяльності осіб - учасників таких дій, надані на дослідження розмови потребують кропіткого експертного аналізу й обґрунтування відповідей на поставлені питання. Передусім це пов'язано із завуальованістю та мінімальною вербалізацією мовленнєвих актів на позначення таких дій, що, зі свого боку, викликає певні труднощі у встановленні об'єктивного змісту розмов, деталізації імпліцитного змі-

сту їх найбільш значимих фрагментів тощо. Застосування комплексного підходу до досліджень, пошук ефективних прийомів лінгвістичного аналізу і їх змістовне теоретичне підґрунтя сприятимуть збільшенню позитивних експертних висновків, а отже, і зростанню кількості розкриття корупційних справ.

Аналіз досліджень. Базовою теоретичною основою для досліджень текстомовленнєвих повідомлень слугують роботи українського вченого в галузі комунікативної лінгвістики і філософії мови Флорія Бацевича. Його видання «Основи комунікативної лінгвістики» (2004) з позицій сучасної науки про мову описує процеси спілкування людей із використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації, серед яких контекст і мовленнєва ситуація. Предметом особливої уваги вченого є власне

мовні елементи комунікації - дискурс, мовленнєвий акт та ін. Чимало українських науковців та практиків у галузі судової експертизи досліджували і продовжують досліджувати актуальні питання лінгвістичної експертизи мовлення, вносячи неоціненний вклад у розвиток експертної спеціальності. Так, завдяки роботам доктора юридичних наук, професора і водночас відомого експерта-криміналіста Тетяни Будко сформовано основні підходи до вирішення як традиційних, так і проблемних питань, які виносяться на лінгвістичну експертизу (Монографія, 2017). Автором укладено методичку із семантико-текстуальної експертизи (Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи, 2020), де, серед іншого, містяться рекомендації щодо досліджень циклу розмов, зафіксованих у відеозвукозаписах, перелік питань із неправомірної вигоди, які можуть виноситися на вирішення семантико-текстуальною експертизою. Активно досліджує можливості лінгвістичного аналізу текстів, які надаються на дослідження у справах щодо корупційної діяльності на предмет виявлення мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання вигоди кандидат філологічних наук, судовий експерт Євгенія Ковкіна. Досвід комунікативно-прагматичного дослідження в галузі лінгвістичної експертизи в судових справах про неправомірну вигоду висвітлено у праці кандидата філологічних наук Олени Доценко. Утім дослідження ряду усномовленнєвих текстів з фіксацією події в лінгвістичних експертизах щодо вигоди потребують застосування комплексу прийомів та методів, які б опиралися і на спільні ознаки розмов у їх дискурсивній єдності. Власне цим умотивована актуальність цієї роботи.

Мета статті. Схарактеризувати основні ознаки взаємопов'язаності розмов, звернути увагу на роль зв'язності висловлювань у розмовах. Проілюструвати, як ознаки взаємопов'язаності можуть допомагати працювати зі змістом та встановлювати найбільш значиму імпліцитну інформацію.

Виклад основного матеріалу. Дослідження щодо вигоди лінгвістичною семантико-текстуальною експертизою здійснюються під час виконання експертиз, призначених у справах щодо неправомірної вигоди, та можуть охоплювати вирішення завдань із виявлення пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди в межах спеціальних знань у галузі лінгвістики. У справах щодо вигоди на судову експертизу зазвичай надається серія розмов із послідовним розгортанням подій включно до моменту передачі вигоди (переважно грошових коштів), що дає змогу експерту бачити цілісну картину сюжету та провести глибокий і об'єктивний аналіз.

Розглянемо тлумачення слова «розмова», адже на практиці саме цей продукт мовленнєвої діяльності є об'єктом дослідження лінгвістичної експертизи мовлення за тематикою висвітлених у цій роботі питань. РОЗМОВА, и, ж. 1. Словесний обмін думками, відомостями і т. ін. між ким-небудь // Обмін думками, відомостями за допомогою міміки, жестів і т. ін. [1, с. 1253]. На дослідження розмова надається у її текстовому відтворенні (стеносграмі) разом із фіксацією в аудіо- чи аудіо-відеозаписах на матеріальних носіях інформації. Остання умова забезпечує повноту й об'єктивність аналізу всіх рівнів розмови включно з її невербальною, але семантично значимою складовою (жест, міміка, просодія тощо) - так звану паралінгвістичною компонентою.

Оскільки розмови - це усне, переважно діалогічне мовлення, їм властиві ознаки усного діалогу, як-от стислість викладу, еліптичність реплік, передавання смислів ключовими лексемами-маркерами, опора на спільний фонд знань обох комунікантів тощо. Зазначене впливає на об'єм вербалізованого мовленнєвого масиву (реально промовленого) та способи вираження інформації з огляду на її бажану «втаємниченість», предмет обговорення й обставини говоріння. Однак діалоги можуть зберігати достатню інформативність для встановлення повноти об'єктивного змісту розмов, для декодування неявно виражених смислів, стилістичних засобів та прийомів, як-от алегорія, метафора, риторична фігура й інші, реконструювання пропущених (непромовлених) слів, словосполучень чи цілих фраз, іншої прихованої, тобто імпліцитної, інформації. Одним з ефективних методів досліджень таких об'єктів із метою встановлення імпліцитної інформації є аналіз розмов на предмет виявлення ознак їх взаємопов'язаності, дискурсивної єдності. Що ж слід розуміти під цими поняттями?

Будь-яка розмова може бути представлена у вигляді тексту, розмова невід'ємно пов'язана з поняттям «дискурс».

Дискурс - це не просто текст, а текст, який розглядається в контексті його використання, охоплює як мовні, так і позамовні фактори (інтенцію мовця, ситуацію спілкування, знання, досвід мовців, соціальний

контекст і т. ін.). У лінгвістиці дискурс описується переважно як сукупність текстів, присвячених конкретній темі, «текст плюс контекст» [2].

Розмови, які пов'язані між собою спільністю теми та мети, лінійністю розгортання описаних подій, спільністю ситуативного контексту мовленнєвих подій, учасників комунікації, доцільно розглядати як єдиний дискурс. Однією із характеристик дискурсу (тут і далі - діалогічного, що властиво і для розмов з кількістю мовців більше двох) визнається наявність загальної комунікативної інтенції, тобто глобальної мети, цілісної задачі спілкування або спільної комунікативної задачі. Реалізація глобальної мети відбувається завдяки зусиллям рівноправних співрозмовників, кожен з яких здійснює свій внесок до вирішення загальної задачі спілкування. Окрім загальної мети, організації реплік у діалогічному дискурсі сприяє наявність спільної теми (макротемати), яка відбиває предмет діяльності. Спільне комунікативне завдання й загальна тема визначають глобальну організацію діалогічного дискурсу, його зв'язність, яка полягає в тому, що всі діалогічні єдності, наявні в діалозі, мають певне значення у його структурі з погляду реалізації спільного завдання спілкування [2, с. 221].

Отже, для діалогічного дискурсу, як сукупності текстів, можна виокремити, зокрема, такі ознаки дискурсної єдності (взаємопов'язаності розмов):

- наявність макротемати, тематичного ядра - загальна, об'єднувальна тема, яка пронизує весь дискурс, визначаючи його основний зміст; слугує своєрідною «парасолькою», під якою розкриваються конкретні мікротемати;

- наявність глобальної комунікативної мети - стратегічного результату, на який скероване конкретне спілкування (наприклад, інформування, досягнення злагоди, кооперації, навмисне створення непорозуміння, ескалація напруженості тощо) [3]. Глобальна комунікативна мета передбачає проміжні комунікативні цілі як етапи або складові її досягнення. Комунікативна мета безпосередньо пов'язана із суб'єктом комунікації та впливає на вибір ним мовних засобів, на побудову структури мовленнєвого повідомлення, що визначають стратегію спілкування (оптимальну реалізацію інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування) [4];

- зв'язність - ґрунтується на узгодженні між частинами цілого у формальному (морфосинтаксичному) і семантичному планах і забезпечується за допомогою мовних засо-

бів (займенники, сполучники, повтори тощо) на рівні висловлювань, а також на логіко-смысловому рівні розгортання подій у текстах та на рівні прагматики. Кожен елемент повинен логічно впливати з попереднього, створюючи цілісну картину;

- узгодженість компонентів - кожен смисловий елемент тексту та всього дискурсу має бути доречним у контексті загальної теми та мети комунікації. Відсутність узгодженості може призвести до часткового або повного нерозуміння смислу повідомлюваного, до неуспішності комунікації;

- єдиний контекст дискурсу - сукупність обставин, що оточують мовленнєвий акт і впливають на його значення й інтерпретацію. Він включає як мовні (текстуальні) елементи, так і позамовні фактори, як-от ситуація, соціальний контекст, знання та наміри учасників спілкування, комунікативні та соціальні ролі.

Як зазначалося вище, встановлення взаємопов'язаності розмов дасть можливість експерту-лінгвісту виявити й декодувати імпліцитну інформацію з розмов, яка має ключове значення для відповіді на питання постанови, а також реконструювати вербально усичений зміст (короткі розмови) із суміжних розмов, де цей зміст вербально розгорнутий. Розглянемо випадок, коли на дослідження експерту було надано декілька текстів у вигляді протоколів негласних слідчих розшукових дій стосовно фігурантів справи. Спостереження здійснювалося негласно й фіксувало комунікацію безпосередньо між особами у спонтанній формі породження усного мовлення. Однак з обачності комуніканти досить обмежено обговорювали надання вигоди в певних розмовах, вживали короткі репліки, натяки, замінювали імена займенниками, уникали слів на позначення грошей, їх надання тощо. Надані розмови містили ознаки взаємопов'язаності й були виявлені експертом, що дало змогу в подальшому дослідженні розглядати сукупність розмов як єдиний дискурс. Незважаючи на стислість деяких розмов, вони містили смислові маркери, так би мовити, посилення на вже озвучену в попередніх та наступних розмовах інформацію. Виявлена дискурсивна єдність розмов у таких фрагментах дала змогу встановити непромовлене. Так, у фрагменті розмови, де мовець «А» промовляє: *«Там з ним питання ще ж не закрито. Коли ти думаєш, як вже почнуть готувати документи? Щоб я знав, що йому говорити»* - було встановлено, що в контексті розмови та всього дискурсу під «закрит-

тям питання» йдеться про передачу грошових коштів, під особою «Йому» найменується особа «Б», згадана дія вже обговорювалася в попередніх розмовах із вживанням прямих мовленнєвих актів спонукання, ситуативно-описовий характер умов передачі й адресат передачі збігаються з наявними у змісті інших діалогів. Таким чином, в об'єктивному змісті наведеного фрагмента виявлено непряме спонукання до надання вигоди.

Обґрунтування взаємопов'язаності розмов надзвичайно важливим є у таких випадках, коли ключові висловлювання стосовно вигоди містяться на початку розгортання подій і вони критично малоінформативні, «пусті» без розуміння всього контексту. Якщо в подальших розмовах наявна інформація, що розкриває суть завуальованого промовленого в початкових висловлюваннях, то можна реконструювати його об'єктивний зміст, відновивши таким чином попередню інформацію з тієї, що йде далі, у хронологічному порядку. Так, у наданих на дослідження розмовах ініціатора особливо цікавили певні фрагменти, серед яких містилася перша за хронологією подій розмова. Під час діалогу мовець «А» намагався приховати головну суть повідомлюваного в таких фразах: «По тому, що ми говорили, - буде ось так, а якщо зійдемося на нюансах - то ось так, ну ти сам розумієш...» Під час говоріння мовець «А» використав невербальні засоби спілкування, як-от паузи, інтонування, модуляції голосу, жести, які слугують допоміжними джерелами для реконструювання імпліцитних смислів. Окрім того, зазначений мовець опирався на спільні для обох учасників діалогу знання («По тому, що ми говорили» та ін.), таким чином, у їх міжособистісній комунікації непорозуміння не виникло. Встановлення об'єктивного змісту словосполучення «ось так» здійснювалося експертом шляхом аналізу наступних розмов із дискурсу, де вживалися лексичні маркери з посиланням на першу розмову «розмовляли тоді при зустрічі в кафе», «ви казали, якщо зійдемося на нюансах» та інші вказівки, а також конкретизувалися грошові суми, які обговорювалися. Таким чином, було встановлено, що словосполученням «ось так» у першій розмові найменуються грошові кошти.

Поняття взаємопов'язаності розмов загалом вміщує і взаємопов'язаність висловлювань у розмовах, яка ґрунтується на тема-рема-тичній обумовленості фраз зокрема. Комунікативні акти в мовленнєвій взаємодії диференційовані на «ініціальні та реактивні, або відповідні». У дискурсі мовленнєві акти

утворюють пари, що постають як вияв прагматичного сполучення: запитання - відповідь, відмова від відповіді; прохання - дозвіл, відмова; обіцянка - прийняття, неприйняття; пропозиція - згода / незгода і т. ін. Така синтагматична парність мовленнєвих актів визначає їх іллокутивну узгодженість / неузгодженість (успішність / неуспішність). Іллокутивний акт вважається узгодженим (успішним), якщо потім іде типова конвенціональна реакція: на запитання - відповідь, на спонукання - згода або відмова [5]. На рівні діалогічного дискурсу слід говорити про діалогічну єдність, що містить репліку-стимул та репліку-реакцію.

Розглянемо такий приклад. У фрагменті однієї з розмов з ряду взаємопов'язаних діалог переходить від усної форми вираження до письмової (що візуалізується у відеозвукозаписі), але не переривається, згодом поновлюючись в усній формі.

- *Думаю, ми могли б вирішити моє питання трохи інакше.*

- *Що ви маєте на увазі?*

- ...

- *Це за що?*

- *За ваше позитивне рішення.*

Так, у діалозі з відеозвукозапису були наявні компоненти комунікації у вигляді написання / зображення чогось на матеріальному предметі (ймовірно, на аркуші паперу) одним мовцем і передачі цього предмета для зчитування іншим мовцем. Репліка «*Це за що?*» продовжує зв'язну розмову та вказує на те, що між репліками «*Що ви маєте на увазі?*» і «*Це за що?*» містилася реактивна, неозвучена компонента діалогу, що за змістом мала містити відповідь на питання із семантикою інформування про суть повідомлюваного. Оскільки наведений діалог не втратив смислової цілісності та загалом є успішною комунікацією (між співрозмовниками не виникло непорозуміння), то між репліками «*Що ви маєте на увазі?*» і «*Це за що?*» мала місце реактивна, неозвучена відповідь, ймовірно, у вигляді рукописного письма із семантикою пропозиції, що і було підтверджено аналізом об'єктивного змісту розмов усього дискурсу (через дискурсну єдність розмов). Таким чином, у наведеному фрагменті виявлено пропозицію вигоди, яку не було висловлено усно.

Висновки. Дослідження щодо вигоди в рамках проведення лінгвістичних семантико-текстуальних експертиз потребують комплексного підходу, застосування різноманітних методів і прийомів аналізу такого

складного конструкту, як текст. Одними з них є аналіз взаємопов'язаності розмов та, зокрема, висловлювань у розмовах з єдиного дискурсу. Слід зазначити, що такий вид ана-

лізу буде ефективним у розв'язанні й інших питань, які виносяться на вирішення лінгвістичною експертизою, де об'єктом дослідження є розмова.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.: іл. - ISBN 966-569-013-2.
2. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
3. Електронний багатомовний термінологічний словник. URL: <https://emtd.ztu.edu.ua/view/word-4961/0>.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. для студентів вищих навч. закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
5. Ковкіна Є. В. Теоретичні і практичні аспекти вивчення комунікативного акту прийняття пропозиції вигоди в сучасній лінгвістичній експертизі мовлення. *Мовознавчий вісник*. 2022. № 32. С. 164-170. <https://doi.org/10.31651/2226-4388-2022-32-164-170>.

References:

1. Busel, V.T. (Ed.). (2007). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Comprehensive explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF Perun. ISBN 966-569-013-2 [in Ukrainian].
2. Matsko, L.I., Sydorenko, O.M., & Matsko, O.M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language] (L.I. Matsko, Ed.). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]
3. *Elektronnyi bahatomovnyi terminolohichnyi slovnyk*. (n.d.). *Elektronnyi bahatomovnyi terminolohichnyi slovnyk* [Electronic multilingual terminological dictionary]. Retrieved from <https://emtd.ztu.edu.ua/view/word-4961/0> [in Ukrainian].
4. Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
5. Kovkina, Ye.V. (2022). *Teoretychni i praktychni aspekty vyvchennia komunikatyvnoho aktu pryiniattia propozyzii vyhody v suchasni linhvistychnii ekspertyzi movlennia* [Theoretical and practical aspects of studying the communicative act of accepting a benefit offer in modern linguistic speech expertise]. *Movoznavchyi visnyk*, 32, 164-170. <https://doi.org/10.31651/2226-4388-2022-32-164-170> [in Ukrainian].

Olena Tesliuk. Theoretical foundations and significance of analyzing the interconnectedness of conversations in studies regarding benefit during linguistic semantic-textual examinations

The article examines the theoretical foundations and practical significance of analyzing the interconnectedness of conversations in the context of studies during linguistic semantic-textual examinations in cases concerning undue benefit. Emphasis is placed on the peculiarities of conversations on this topic as objects of study with a significant amount of implicit (hidden, non-explicit) information that needs to be established. The work describes the main features of the interconnectedness of conversations, utterances in conversations, which an expert can rely on when combining a series of conversations into a single discourse for further study. The work also provides examples of establishing the objective content of dialogue fragments by analyzing them as part of a whole. It is noted that the described approach is effective not only in the context of analysis aimed at identifying an offer, promise, acceptance, or inducement to provide any benefit, but also in solving other tasks of linguistic examination, where the objects of study are conversations that can be considered in their entirety.

Keywords: *linguistic semantic-textual expertise, benefit, undue benefit, conversation, interconnectedness, discourse, implicit information, context.*